

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА СУМДПУ ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА

«Пилявецька битва – тріумф української зброї»

(бібліо-експрес довідка до 370-річчя)

2018

Дата:	21 - 23 вересня, 1648 року	
Місце:	Пилявці, тепер Пилява, Хмельницька область, Україна	
Результат:	перемога козацько-татарського війська	
Сторони		
Гетьманщина Кримський ханат	Річ Посполита	
Командувачі		
Богдан Хмельницький Максим Кривоніс Іван Чорнота, Карпо Півторакожуха	Домінік Заславський Микола Остророг Олександр Конецпольський	
Військові сили		
30 тисяч (козаки) 4 тисячі (татарська кіннота)	32 тисячі шляхти і жовнірів, 8 тисяч німців, 40 - 50 тисяч озброєних слуг і челяді, 92 гармати	
Втрати		
Не більше 3 тисяч	Половина війська, 92 гармати і весь обоз	

Визвольна війна українського народу 1648–1658 рр. на чолі з Богданом Хмельницьким була спрямована проти національного і соціального гноблення.

Битва під Пилявцями (21–23 вересня 1648) – одна з визначних битв, у якій українська армія отримала блискучу перемогу над польсько-шляхетським військом.

Причинами війни були: політика польського уряду на ліквідацію козацтва як стану, переслідування православної віри, утиски і здирства з боку магнатів, місцевої адміністрації та орендарів і у підсумку – гострий конфлікт між аристократичною соціально вузькоєгоїстичною колоніалістською системою польсько-шляхетського панування і демократичними волелюбними прагненнями українського народу.

Найважливішу роль у визвольній війні відіграло козацтво, котре міцно тримало в своїх руках провід і винесло на своїх плечах основний тягар боротьби за незалежність. Саме воно створило кістяк армії, основу нової політичної еліти. Козацтво відіграло провідну роль у руйнуванні польських і становленні українських державних інституцій – центральних і місцевих органів влади, судових установ, армії, адміністративно-територіального устрою.

Дуже активну участь у повстанні взяло селянство. Поголовно показавшись у 1648 р., воно в наступні роки відчайдушно боролось за збереження «козацьких прав і вольностей». Активну участь у війні взяли також міщанство, частина дрібної шляхти і нижче православне духовенство. Боротьба носила національно-визвольний, релігійний та соціальний характер. Її завдання полягали в тому, щоб добитися створення незалежної соборної держави і ліквідувати існуючу феодально-кріпосницьку модель соціально-економічних відносин й утвердити нову, в основі якої б лежала дрібна власність фермерського типу.

КОМАНДУВАЧІ

Загальне командування козацьким військом здійснював Богдан Хмельницький, окремим корпусом керував один з найкращих козацьких полководців кампанії 1648 р. Максим Кривоніс. Серед керівників війська були також полковник Іван Чарнота, що у битві командував центром козацького війська, Карпо Півторакожух, уманський полковник Іван Ганжа.

Татарами командували, можливо, Антемир-мурза і Адлает-мурза.

Після поразки під Корсунем річпосполитське військо очолювали так звані регіментарі, котрими сейм призначив: князя Владислава Домініка Заславського, Миколая Остророга, Олександра Конецпольського. Загальновідоме влучне висловлювання Богдана Хмельницького щодо пилявецьких регіментарів: «перина», «латина» і «дитина». Своїми контингентами керували і князь Ієремія Вишневецький, Адам Кисіль, Анджей Фірлей, Януш Тишкевич, Зигмунт Денхоф, князь Самуель-Кароль Корецький, представники родів Потоцьких та Любомирських, Криштоф Корицький.

ПЕРЕДУМОВИ БИТВИ

Після Жовтих Вод і Корсуня Богдан Хмельницький уклав перемир'я із владою Речі Посполитої. Значну частину України охопила селянська війна.

Улітку 1648 р. на території Київського, Брацлавського, Чернігівського і частини Подільського воєводств було знищено річпосполитську адміністрацію, євреїв, римо- та греко-католиків та запроваджено козацькі порядки, відбулося масове покозачення населення. Значно активізувалися дії повстанців на Галичині та на Волині.

На початку червня 1648 р. на Правобережжя пробилися з лівого берега Дніпра поріділі надвірні війська І. Вишневецького та Я. Тишкевича, влаштувавши криваві репресії проти бунтівників. У боях під Махнівкою та Старокостянтиновом козацькі полки на чолі з М. Кривоносом завдали князю Ієремії значних втрат, витіснивши Вишневецького на Волинь. Унаслідок цих подій умовна «мирна передишка» у війні скінчилася.

На початку серпня 1648 р. сейм постановив призначити комісарів та регіментарів для формування нової коронної армії в районі Глинян (поблизу Львова) та біля замку Човганський Камінь (тепер Теофіполь Хмельницької області).

14 вересня коронне військо вирушило проти Хмельницького, який отаборився на березі річки Іква, не ризикуючи атакувати ворога до підходу татар (ті мали відбити набіг донських козаків, і тому запізнювалися).

Чисельність козаків Хмельницького в різних джерелах і оцінках істориків суттєво варіюється – від значно заниженої в 6 тисяч козаків і 3 тисячі татар до значно завищених у 100 тисяч людей. Ймовірно, гетьман Богдан мав 30-40 тисяч війська, ядро котрого складали реєстровці та запорожці, а масовість забезпечували покозачені (саме непоказність деяких ватаг переконала польських регіментарів у слабкості війська козаків, котрих збиралися «розганяти батогами» воєначальники Речі Посполитої).

Схоже, татари (перш за все буджацькі) підійшли 22 вересня. їх могло бути кілька тисяч (від 4 до 20, більш ймовірна перша цифра). Кількість гармат невідома, але вочевидь менша, ніж у супротивника.

Численність річпосполитського війська за більш правдоподібною оцінкою складала до 30 тисяч бійців (10— 12 тисяч надвірного війська Вишневецького, 2 тисячі надвірної кінноти Заславського, 4 тисячі Конецпольського, 2 тисячі Остророга, по 12 хоругов, тобто по 1—1,2 тисячі кінноти, мали Фірлей, Тишкевич та Кисіль, Денхоф та Любомирський командували кількома тисячами піхоти, серед якої був полк королівської гвардії), а також невідома (але дуже велика, не менша, ніж число воїнів) кількість слуг, маркітантів тощо. Річпосполитське військо мало 80-90 гармат, табір складався з кількох десятків тисяч возів з припасами та предметами розкошу.

ОЗБРОЄННЯ І ТАКТИКА СТОРІН

Польське військо під Пилявцями складалося з надвірних військ магнатів та найманої піхоти, загального ополчення шляхти («посполитого рушення») тут не було, всупереч тому, що часто пишуть про Пилявці, починаючи з художніх творів Г. Сенкевича.

Як завжди, домінувала кіннота – гусарські, рейтарські, панцирні, волоські корогви, але головною проблемою була відсутність єдиного командування, чвари недосвідчених регіментарів між собою та з амбітним Вишневецьким, а через брак дисципліни, аномально велику кількість небойових елементів у гігантському таборі. Після загибелі професійної армії під Корсунем військо Речі Посполитої під Пилявцями було відносно менш боєздатним.

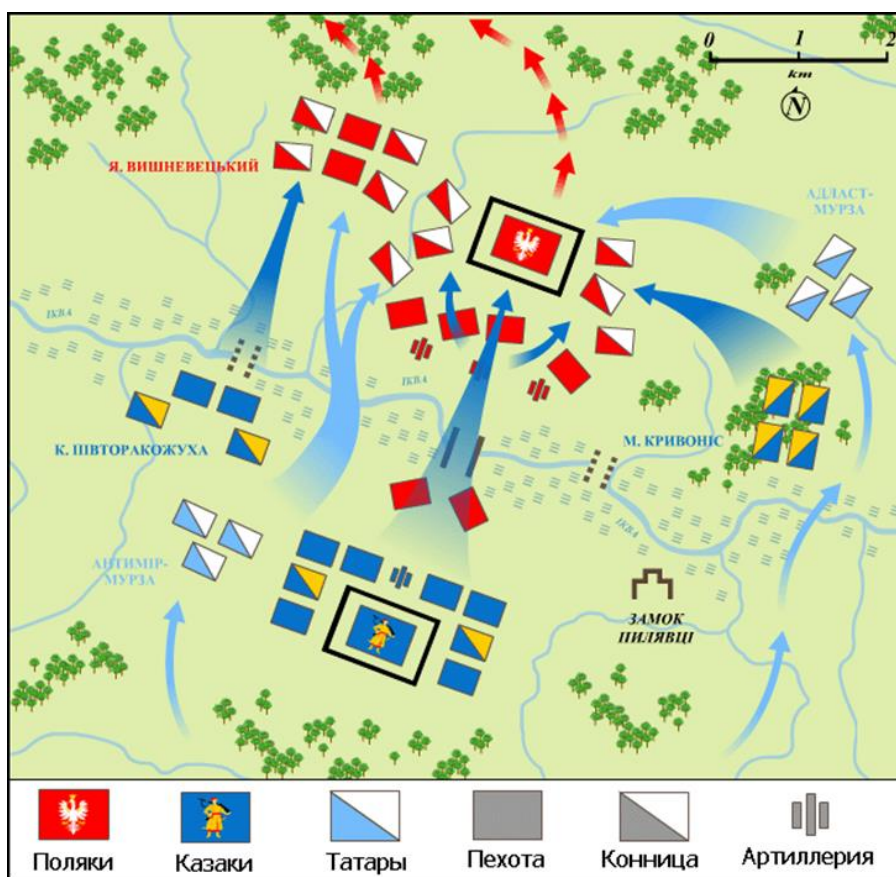
Головною проблемою Хмельницького була велика кількість поkozачених селян (так званих дейнеків), озброєних саморобними списами, косами, палицями і бердишами, що виявилися ефективними проти кінноти в рукопашному бою на греблі. Вони йшли за військом і потребували зброї та припасів.

Окрім того, нез'ясована ситуація з часом прибуття татар. Цим пояснюється оборонна стратегія гетьмана, спрямована на виснаження супротивника, ослаблення його сутичками з окремими ватагами погано навчених поkozачених, яких, як не цинічно це прозвучить, гетьман використовував як гарматне м'ясо. Як завжди, добре спрацювала козацька розвідка, і Богдан добре знав, з ким має справу. Корпус Кривоноса, як і в попередніх випадках, діяв окремо від сил Хмельницького, разом із меншими загонами проводив диверсії в тилу ворога, руйнуючи міста й замки з невеликими залогами.

14 вересня польське військо, підбурюване Вишневецьким, повільно рушило на Хмельницького, який наказав Кривоносу залишити Старокостянтинів і відійти до Пилявецького замку, біля якого козаки й отаборилися на правому березі Ікви (на думку Стороженка, 3 таборами – Кривоноса, Півторакожуха та Хмельницького).

У тилу війська регіментарів успішно діяли диверсійні загопи Хмельницького. 19 вересня польські передові частини з'явилися на лівому березі Ікви.

ХІД БИТВИ

Битва розпочалась 21 вересня з несподіваних навіть для польських регіментарів атак полку Тишкевича на греблю через Ікву, на якій вирили шанці козаки.

Бої тривали з перемінним успіхом і закінчилися взяттям греблі поляками, які, однак, не мали якогось чіткого плану битви, обмежившись взяттям плацдарму на правому березі Ікви.

Наступного дня в козацькому таборі залунали радісні вигуки і стрілянина – то Хмельницький вітав прихід татар. Проте питання, скільки їх було і чи не було тут елементу військових хитрощів (деякі джерела припускають, що то козаки перевдяглися у татарські кожухи, щоб нагнати страх на поляків) – лишається спірним. Розпочалися герці, в одному з яких, можливо, загинув Ганжа.

Основний бій відбувся 23 вересня зранку. Козацьке військо вийшло з табору, лівим флангом командував Кривоніс, центром – Чорнота, праворуч стояли покозачені Півторакожуха. Ймовірно, гетьман, побачивши недисциплінованість ворожих сил, планував форсувати Ікву і спробувати оточити польський табір татарською кіннотою і корпусом Кривоноса.

Паралельно польське командування вирішило змінити сторожу біля греблі на свіжі сили, чим не могли скористатися козаки.

Знову розпочалася боротьба за греблю, що тепер перебувала в руках поляків, котрі постійно надсилали підкріплення – кінні хоругви, що зазнавали значних втрат.

З флангів польське військо атакували татари, що переправилися через Ікву бродом. Частина польської кінноти не витримала і почала тікати, і регіментарям довелося відводити війська до табору, аби уникнути розгрому. Моральний дух річпосполитських воїнів упав до найнижчої за час битви позначки.

У сутінках і Хмельницький також повернув свої війська до табору.

Подальші події джерела змальовують по-різному, залежно від їх походження – польські полководці намагалися виправдатися, шукаючи винних, хто подав сигнал до втечі. Можливо, то була козацька диверсія. Десь о третій ночі надвірна кіннота магнатів почала панічну втечу з табору. Втеча тривала кілька днів, багато хто врятувався аж у Львові, частина втікачів загинула на мосту через Случ, що не витримав і впав у воду.

Лише ранком 24 вересня Хмельницький і татари не повірили в такий розвиток подій, остерігаючись пастки. Проте згодом козаки увірвались до табору, де знищили чи полонили всіх, хто не встиг утекти (здебільшого піхоту та слуг).

ВТРАТИ СТОРІН І НАСЛІДКИ ПОДІЇ

Річпосполитське військо розпалося, зазнавши великих втрат (майже вся піхота загинула в таборі, козакам дісталася артилерія і здобич на суму 7 мільйонів злотих, а також безліч табірної обслуги).

Втрати козаків і татар були невеликими (можливо, кількасот людей під час боїв за греблю в перші дні).

Наслідком цієї найганебнішої, на думку учасників подій і польських дослідників, поразки в історії Речі Посполитої став новий похід Хмельницького, який увінчався облогами Львова і Замостя, знищенням річпосполитської адміністрації на Волині і Поділлі та новими переговорами козаків з Річчю Посполитою, яку очолив король Ян-Казимир.

Рекомендована література:

1. Александрович, В. Маловідома сторінка історії козацького портрету [Текст] / В. Александрович // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3/4. – С. 184.
2. Бойко, О. Д. Історія України [Текст] : навч. посібник / О. Д. Бойко. – 3-тє вид., виправл., доп. – Київ : Академвидав, 2005. – 687 с. – (Альма-матер).
3. Гончарук, П. С. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / П. С. Гончарук. – 2-ге вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 524 с.
4. Довідник з історії України: А-Я [Текст] : посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. – 2-ге вид., доопрац. і доп. – Київ : Генеза, 2001. – 1135 с.
5. Історія війн і збройних конфліктів в Україні [Текст] : енциклопедичний довідник / авт.-упор.: О. І. Гуржій, В. В. Корнієнко, В. Д. Макаров, С. П. Мосов. – Київ : Вид-во гуманіт. літ., 2004. – 517 с.

6. Історія України [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. Зайцев (керівник), В. Баран, Л. Войтович та ін., відп. ред. Ю. Сливка. – 4-те вид. – Львів : Світ, 2003. – 519 с.
7. Лановик, Б. Д. Історія України [Текст] : навчальний посібник / Б. Д. Лановик, Р. М. Матейко, З. М. Матимякевич. – 3е вид. випр. – Київ : Знання, 2000. – 574 с. – (Вища освіта ХХІ ст.).
8. Лихолат, О. В. Історія України [Текст] : навчальний посібник / О. В. Лихолат, А. О. Лихолат. – Київ : МАУП, 1999. – 212 с.
9. Малий словник історії України [Текст] : для студентів / В. Смолій (відп. ред.) та ін. – Київ : Либідь, 1997. – 463 с.
10. Полонська-Василенко, Н. Історія України [Текст] : у 2-х т. Т.1 : До середини 17 ст. / Н. Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 1995. – 588 с.
11. Савченко, Н. М. Історія України: модульний курс [Текст] : навч. посіб. / Н. М. Савченко, М. К. Подольський. – Київ : Фірма "ІНКОС", Центр навч. літ., 2006. – 543 с.
12. Світлична, В. В. Історія України [Текст] : навч. посібник для студ. неісторич. спеціальностей вищ. закладів освіти / В. В. Світлична ; за ред. Ю. М. Алексеєва. – Київ : Каравела ; Львів : "Новий світ-2000", 2002. – 302 с. : іл.
13. Яковенко, Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця 18 ст. [Текст] : навч. посібник / Н. М. Яковенко. – Київ : Генеза, 1997. – 312 с.
14. <https://uk.wikipedia.org/wiki/> – Вікіпедія
15. <http://resource.history.org.ua/> – Інститут історії України

Матеріал підготовлено Нестеренко Н. Г.